

7. Памятники русского народно-разговорного языка XVII ст. М.: Наука, 1965. 162 с.
8. Панкратова Н. П. Из истории частной переписки на Руси // Изучение русского языка и источниковедение. М.: Наука, 1969. С. 127–156.
9. Панкратова Н. П. Элементы эпистолярной традиции в частной переписке XVII в. // Исследования по лингвистическому источниковедению. М.: Наука, 1963. С.134–144.
10. Тарабасова Н. И. О некоторых особенностях языка деловой письменности // Источниковедение и история русского языка. М.: Изд-во АН СССР, 1964. С. 157–173.
11. Творогов О. В. Задачи исследования устойчивых литературных формул // Ин-т рус. лит. ТООДРЛ. М.-Л.: Наука, 1964. Вып.20. С.29–41.
12. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. М.: Высш. школа, 1989. 156 с.
13. Формановская Н. И. Употребление русского речевого этикета. М.: Рус. яз., 1984. 193с.

АНТЫЧНАЯ ТОПКА ПАЭМЫ Г. ПЕЛЬГРЫМОЎСКАГА «PHILOPATRIS AD SENATUM POPULUMQUE LITUANUM»

Г. А. Карповіч

У нашым даследаванні мы прапануем прасачыць выкарыстанне антычных матываў у паэме Гальяша Пельгрымоўскага «Патрыёт Айчыны – Сенату і народу літоўскаму».

Паэма «Philopatrī ad Senatū populūque Lituanum» / «Milośnik Ojczyzny do Senatu i Rzeczypospolitej Litewskiej» – адзін з надзвычай цікавых літаратурных помнікаў Вялікага княства Літоўскага канца XVI стагоддзя. Асабліва прываблівае даследчыкаў факт двухмоўя твора. На першых адзінаццаці старонках выдання чытаецца лацінскі тэкст, а з 13 па 24 старонкі, з той жа паслядоўнасцю раздзелаў, – польскі. Паміж тэкстамі няма стопрацэнтнай адпаведнасці, аднак ёсць агульныя месцы, якія дазваляюць выявіць, як аформлены ў найлепшых лаціністычных традыцыях тэкст паўплываў на польскі, і зрабіць вывад, якім чынам ліцвінская свядомасць аўтара перастварыла гэтыя традыцыі на роднай глебе.

Мастацкая сітуацыя ў дэкламацыі Г. Пельгрымоўскага нагадвае пасяджэнне сената, у якім бяруць удзел Патрыёт Айчыны, Маці Літва і яе шматлікія дзеці: розныя землі Вялікага княства Літоўскага, колішнія ўладанні літоўскіх князеў, і нават сумежныя тэрыторыі. Тэма выступлення Патрыёта і ўсяго «паседжання сената» – заняпад некалі магутнай дзяржавы, абьякавасць грамадзян да лёсу Бацькаўшчыны – традыцыйная не толькі для лацінамоўнай і польскамоўнай паэзіі Беларусі эпохі Рэнесансу, але і для літаратуры ўсіх часоў і народаў увагуле. Тут мы і знаходзім першае «агульнае месца» альбо *topos*, як сказаў бы старажытны рытар. Матыў «у свеце нешта не тое робіцца», які так выразна чытаецца ў выступленні Патрыёта Айчыны і звароце Маці Літвы

да злачынных сыноў, каранямі сыходзіць да старажытнага топасу «свет перавернуты наадварот» [2, с.103]. Вось што кажа Патрыёт Айчыны пра ранейшы стан роднай дзяржавы: «Шматуладны народ літоўскі праз гады славіўся багаццем дабрачыннасцяў і золатам... Широка дзяржавы сваей распасцёр межы... Не абцяжарваў свае вочы лянівым сном... Любіў добрую зброю, а чужаземныя строі ды звычаі адкідаў, бо свае былі добрыя...» [3]. А вось што дзеецца ў яго краіне зараз: «Зараз усё іначай: Божая помста мкне за намі нязначнымі... Па тое, што дома мелі, зараз у чужы край едзем... Няма каму думаці пра дабрабыт Рэчы Паспалітай, усе імкнуцца да ўласнай карысці і кожны сабе болей, чым Айчызне аддаў...» [3].

Аснову гэтага топасу складае кантраст паміж «раней» і «зараз», а яго першапачатковай асновай, антычнай па паходжанні, было нагрувашчванне непраўдападобных рэчаў.

Топас «свет наадварот» мае шмат адгалінаванняў: камічнае (так званая «травестацыя топасу» – там звычайна звяры мяняюцца ролямі ці выконваюць разнастайныя камічныя дзеянні: асёл грае на лютні, вол танчыць, заяц палухае льва, як у Арыстафана [2, с. 103]), трагічнае (узнікла ў XII стагоддзі, калі следам за Вергіліем у вядучых універсітэтах Еўропы пачалі вывучаць рымскіх сатырыкаў і аўтары рашыліся на татальную крытыку сучаснасці па іншай шкале: ад выраджэння Царквы, да ўмоў жыцця сялян, як у Героніма, Аўгусціна [2, с. 104]), жахлівае («перавернуты свет» выражае тады пагрозу, як у Тэафіля дэ Віе: «Скала сцякае жывою крывёю, полымя бушуе ў халодным лёдзе, чарнее боскі твар сонца» [2, с. 106]).

З трагічнай інтэрпрэтацыі топасу вынікае матыў змагання паміж пакаленнямі («*Carmina burana*») і матыў змагання паміж «прыхільнікамі старога» і «прыхільнікамі новага» (яны не абавязкова прадстаўнікі розных пакаленняў і розных сацыяльных груп, проста нехта з іх змагаецца на баку святла, а нехта паддаўся цемры). Апошні матыў, перапрацаваны і не як аздоблены аксюмаранам і антытэзай, відавочна чутны ў выступленні Патрыэта Айчыны, які ганіць ліцвінаў-пярэваратняў, што забыліся на славу роднага краю і звяртаецца да «цнатлівага Ліцвіна», якому належыць «сцерці сон з вачэй», успомніць пра ранейшую славу і абараніць дабро.

Топас жахлівага «перавернутага свету» можна знайсці ў вершы «*Litvania fui*» ці ў яго аналагу ў польскім тэксце «*Litwa lamentuje*»: «Сёння ж гонар у майго каралеўства аднялі, сёння скарбы мае і славу маю адабралі... Упекат трупы ляжаць сыноў без літасці забітых, а ўся зямля бялее ад костак...» [3]. Безумоўна, тут хаваецца алегорыя Лівонскай вайны, але дамінантай мы лічым ненармальны пагрозлівы стан прасторы ў вершы – элементы «перавернутага свету».

Побач з адчуваннем ненатуральнасці падзей прыцягвае ўвагу спасылка на «залаты век»: пастаяннае згадванне наўсцяж усяго твора ранейшых ідэальных варыянтаў існавання ліцвінскага краю. Топас «залаты век» выводзіцца з паэтычнай топікі «прыгажосць прыроды» (маецца на ўвазе кананічны вобраз ідэальнага пейзажу з усімі яго неабходнымі дэталямі). З ідэальнага пейзажу выводзіцца «краіна мараў» і «ідэальныя эпохі»: Элізій (уладанне вечнай вясны), Зямны Рай, Залаты век [2, с. 89]. Сярэднявечнаму аўтару дастаткова было толькі згадаць пра залаты век, як у чытача ўзнікаў выпрацаваны са школы набор асацыяцый – вечная вясна, кветкі, птушкі, адсутнасць хвароб і нягод. Гэта і ёсць *locus amoenus* (альбо «раскашовае месца») [2, с. 202], якое ўслаўлялі Вергілій, Стацый, Тэакрыт, Тыберый, і якое філасофская эпіка хрысціянізавала, развіўшы ў розныя пастаці зямнога раю. У Пельгрымоўскага гэты топас набывае спрадвечна-беларускую афарбоўку. Яго «залаты век» – гэта *locus patrius* («родны кут») у часы найбольшага квітнення. Напрыклад, верш «*Dukatus Vitebensis*» / «*Księstwo Witepskie, Orsza*»: «Могучы Бог змільуецца, яшчэ не канец света, Яшчэ можам вярнуць залатыя твая гады...» і верш «*Braslavia et Vinnica*» / «*Brasław i Winnica*»: «Сапраўды, залаты быў век, калі мы вялікаму падпарадкоўваліся княству Літоўскаму...» [3].

Канечне, топас «ідэальная эпоха» (або «краіна мараў») узнік не ў творчасці Вергілія і Тэакрыта, а нашмат раней: залаты век згадваецца ў міфах старажытных грэкаў, шумераў, індзейцаў майя. Гэта адзін з самых архаічных топасаў, паходжанне якога патрабуе асобнага даследавання. Але ў еўрапейскую старажытную свецкую літаратуру ён прыйшоў менавіта праз лацінскую свецкую паэзію, зведаўшы адпаведныя эпосе свайго бытавання трансфармацыі.

Звяртае на сябе ўвагу і наяўнасць у тэксце элементаў топасу «ідэальны пейзаж» [2, с. 191]. Канонам для лацінскіх паэтаў у стварэнні пейзажу быў Гамер, які першым з вядомых нам паэтаў адкінуў хтанічныя жахі прыроды і звярнуўся да яе «мілых уласцівасцяў». Ад «вялікага сляпога» наступныя пакаленні перанялі: цудоўнае месца вечнай вясны, прывабны мініяцюрны ландшафт, дзе ёсць дрэва, крыніца і трава, лес з рознымі пародамі дрэў, дываны кветак на лузе, абавязковую плоднасць / урадлівасць наваколля [2, с. 194]. Пазнейшыя паэты дадалі да гэтага і духмяныя павевы ветрыку. Асабліва важнай для паўднёвых і спякотных краёў Грэцыі і Рыма была наяўнасць крыніцы ці струмяністага ручая з празрыстай вадою, дзе б паэт мог асвяжыцца падчас складання верша. У багатых вадою паўночных краінах гэты складнік пейзажу страціў сваю надзённасць, але па традыцыі паэты лічылі за абавязак згадаць усе водныя артэрыі свайго краю ці хаця б прыпамінаць некаторыя з іх.

Напрыклад, верш «Palatinatus Brestensis» / «Woiewodztwo Brzeskie, Pińsk, Kobryn»: «...празрыстыя воды Буга...»; верш «Palatinatus Minscensis» / «Woiewodztwo Pińskie, Rzeczyca, Mozyr»: «...над берагам глыбокага Дняпра (Borysthenis)...»; верш «Horda Praescopensis» / «Orda Przekopska»: «...І там месца сабе ўжо навечна абралі, дзе Вака поўным берагам цэдзіць свае струмяні...» [3].

Апроч згадвання Буга, Дняпра і Вакі, Г.Пельгрымоўскі лічыць за абавязак узгадаць і плоднасць свайго краю – «Eadem ad Filios Degeneres» / «Zaż do synow wygodnych»: «матка плодная»[3]. Гэта больш высокі ўзровень абстрагавання антычнага топасу ўрадлівасці (міфалагічная выспа Феакаў у Гамера, дзе дрэвы давалі ўраджай цэлы год, дзе панавала вечная вясна і веяў заходні вецер), бо ўдакладненне атрыбутаў плоднасці больш не патрэбнае – дастаткова толькі яе канстатацыі.

На выспе Феакаў веяў заходні вецер. Ен заўсёды прыносіў з Атлантыкі дождж, і таму лічыўся добрым. Хтанічны ж пейзаж поўніўся «вогненнымі» сухімі вятрамі, якія неслі засуху і спёку. Такі злы вецер і пануе ў «перавернутым свеце» твора: верш «Livonia Soror Litvanie» / «Inflantska zemia»: «...вятры, якія прыносяць нягоды...» [3]. Але праз абяцанне, што веюць такія вятры не заўсёды, аўтар усё ж такі дае чытачу надзею на «залаты век», лагодны вецер і нармалізацыю свету.

Такім чынам, прааналізаваўшы супадзенні лацінскага і польскага тэкстаў паэмы Г. Пельгрымоўскага «Philopatris ad Senatum populumque Lituanum» / «Milośnik Ojczyzny do Senatu i Rzeczypospolitej Litewskiej», мы выявілі ў ёй наяўнасць элементаў антычных топасаў «ідэальнага пейзажу», «перавернутага свету» і топасу locus amoenus, які на нацыянальнай глебе трансфармаваўся ў locus patrius («родны кут»). На матэрыяле гэтай невялікай паэмы, аўтар якой не меў мэты спецыяльна наследаваць антычныя традыцыі, а скарыстоўваў іх міжволі, нам удалося паказаць, што сярэднявечная і рэнэсансавая літаратура «выкарыстоўвала акрэслены і сталы канон тэмаў, матываў, сімвалаў..., за межы якіх пісьменнікі выходзілі рэдка» [1, с. 313]. Даследаванне гэтых абагульненых матываў і тэмаў у далейшым дасць большыя магчымасці разумення вытокаў нацыянальнай літаратуры і дазволіць уводзіць старажытную літаратурную спадчыну нашых продкаў у сусветны літаратурны кантэкст.

Літаратура

1. *Bieńkowski T.*, Antyk – Biblia – Literatura // Problemy literatury staropolskiej. Seria pierwsza; Pod. red. I. Pelca. Wrocław, 1972. С. 307–354.
2. *Curtius E. R.* Literatura Europejska i łacińskie średniowiecze / Przekł z niem. Andrzej Borowski. Kraków, 1997.
3. *Philopatris ad Senatum populumque Lituanum.* Anno Domini 1597.